

Onko taloustiede ihmistiede?*

Hannu Vartiainen

Professori

Turun kauppakorkeakoulu

Ekonomisti on sellainen, joka on hyvä numeroiden kanssa mutta jolla ei ole riittävästi persoonallisuutta tullakseen tilintarkastajaksi. Mietelmä kuvastaa mitä kansantaloustieteilijästä ajatellaan yhteiskuntatieteilijöiden keskuudessa; hän on insinööri, joka teeskentelee ihmistieteilijää. Kansantaloustieteilijän talous on kuin mekaaninen laite, jonka toimintaa voidaan tutkia purkamalla laite osiin ja pistämällä taas kasaan. Laitetta voidaan myös ohjalla samaan tapaan kuin rakettia. Insinöörimäistä vaikutelmaa korostaa formaali esitystapa ja matemaattisten menetelmien ekstensiivinen käyttö.

Ajatus ei ole uusi. Ekonomistien lähestymistapaa on pidetty ongelmallisena ja ihmistieteille vieraana jo pitkään. Viime aikoina arvostelua on kuitenkin tullut myös taloustieteen (käytän oppialasta tätä nimitystä) sisältä. Niin kutsutun behavioristisen kritiikin mukaan taloustieteen tulisi pohjautua psykologiaan tai, mikä parempaa, moderniin kognitiotieteeseen (ks. esim. Camerer et al. 2004). Taloustieteen pitäisi *ymmärtää* ihmistä kuten muut ihmistieteet, esimerkiksi sosiologia tai antropologia (esim. Hausman 2003). Kritiikkiä perustellaan

sillä, että (1) taloustieteen perusoletukset ovat väärää, (2) taloustieteen johtopäätökset, tai ainakin osa niistä, ovat mielettömiä, (3) taloustiede ei ennusta kaikkea taloudellista käyttäytymistä ja (4) taloustiede ei ole relevanttia tosi maailman päätöksenteon kannalta (ks. Rubinstein 2006).

Uskon, että kritiikin pääsy on taloustieteen menetelmien ja tulosten virheellinen tulkinta. Monet tulkintaongelmista kytkeytyvät oppialan keskustelutyylisiin. Erittelen seuraavassa kutakin yllämainittua taloustieteen kritiikkiä. Väheksymättä lainkaan empiiristä taloustiedettä, katsen tilannetta etupäässä talousteorian näkökulmasta.

Peruskäsitteiden (epä)mielekkyys

Talousteoriaa kritisoidaan siitä, että käytetyt käsitteet ovat abstrakteja eikä niille löydy vastaavuutta tosimaailmasta. Ilmiselvin kritiikin kohde on oletus *homo economicuksesta*, rationaalisesta hyödyn maksimoijasta. Taloustieteilijät tekevät tämän oletuksen, kun he miettivät, miten taloudenpitäjät toimivat kulloisissakin olosuhteissa. Oletus on tietenkin absurdi siinä mielessä, että meillä kaikilla – ainakin minulla – on henkilökohtaista kokemusta epärationaa-

* *Virkaanastujaisesityelmä Turun kauppakorkeakoulussa 1.9.2008.*

lisista, hölmöistä päätöksistä. Miksi taloustieteilijät lähtevät liikkeelle virheellisestä oletuksesta?

On tärkeää ymmärtää, että oletus rationaalista hyödyn maksimoijasta tehdään ennen kaikkea mallinnussyistä. Kyseessä on ”työhypoteesi”, joka mahdollistaa keskustelun taloudellisista ilmiöistä ilman, että joudutaan ottamaan kantaa taloustieteen ulkopuolisiin kysymyksiin. Tämä palvelee taloustieteen tavoitetta esittää argumentit mahdollisimman selkeästi, läpinäkyvästi ja konstruktiiivisesti.¹

On tähdellistä, että rationaalisuudella ei käsitteenä ole mitään tekemistä vaurauden maksimoinnin ajatuksen kanssa.² Maksimointi voi koskea esimerkiksi hyötyä, jonka ihminen kokee, kun hän saavuttaa tavoitteen tai auttaa kanssaihmiä. Sillä, *mistä* hyöty varsinaisesti syntyy, ei ole merkitystä talousteorian toimivuuden kannalta. Oleellista on ainoastaan, että päätöksentekijä kykenee pistämään vaihtoehdot paremmuusjärjestykseen.

Hyötyjen vapaus on tärkeää, koska sen avulla talousteoria voidaan kytkeä havaintoaineistoon. Niin kutsutun paljastettujen preferenssien periaatteen mukaan valinnat heijastavat päätöksentekijän preferenssejä, koska rationaalisuusoletukseen vedoten hän valitsee aina parhaan vaihtoehdon. Valintoja tarkastelemalla saamme siis arvokasta tietoa siitä, mikä varsinaisesti hyödyttää päätöksentekijöitä. Tämä tieto on se primitiivi, jonka perusteella taloudellisen toiminnan hyvinvointivaikutuksia voidaan arvioida.

¹ Tarkkaan ottaen tämä edellyttää lisäoletusta preferenssien stabiilisuudesta.

² Binmore (2005) keskustelee taloustieteen maksimointioletuksen subteesta antropologiaan.

Mutta jos valinnat ovat seurausta rationaalista päätöksenteosta ja jos valinta on ainoa tieto, jota koskaan voimme saada päätöksenteosta, ei rationaalisuutta käsitteenä voi *falsifioida*, koetella empiirisen aineiston valossa. Tässä mielessä rationaalisuusoletus on nimenomaan metodinen valinta, ei reaalia maailmaa koskeva hypoteesi. Rationaalisuusoletuksen tehtävä on vapauttaa taloustieteilijä pohtimaan taloudellisen valintakäyttäytymisen periaatteita irrallaan niistä psykologisista tai sosiologisista ulottuvuuksista, jotka epäilemättä myös vaikuttavat päätöksiin. Rationaalisuusoletus on piirre, joka aidosti erottaa taloustieteen muista ihmistieteistä.³

Jos rationaalisuusoletusta ei kerran voi testata, sen ja samalla taloustieteen mielekkyyttä voidaan arvioida ainoastaan niiden *hyödyllisyyden* perusteella. Mitä tarkoitan hyödyllä tässä yhteydessä? Koska taloustiede on älyllistä toimintaa, tai näin ainakin haluan uskoa, määräytyy rationaalisuusoletuksen arvo sen perusteella, miten paljon se auttaa taloudellisten ilmiöiden analysointia.

Uskon rationaalisuusoletuksen tässä suhteessa olevan omaa luokkaansa. Voi sanoa, että taloustiede ilman rationaalisuusoletusta olisi kuin insinööritiede ilman Newtonilaista mekaniikkaa: jonkinlainen oppialan harjoittaminen olisi mahdollista, mutta kuussa käynnin voisi ilman muuta unohtaa.

Rationaalisuusoletuksen käyttökelpoisuus johtuu mielestäni kahdesta syystä. Ensinnäkin sen tehtävä on siirtää ongelma tasolle, jolla taloudenpitäjät operoivat. Taloudenpitäjät nimittäin aidosti kuvittelevat tekevänsä päätöksiä sen sijaan että olisivat niiden biologisten pro-

³ Tämä on Gulin ja Pesendorferin (2008) laajaa huomiota saaneen kirjoituksen pääargumentti.

sessien orjia, jotka pohjimmiltaan ohjaavat ai-votoimintaa. Taloustieteen tehtävä on ymmärtää nimenomaan valintakäyttäytymistä ja sen seurauksia yhteiskunnassa. Tässä valossa muiden ihmistieteiden kritiikki taloustieteen epäreflektiivisyydestä tuntuu erityisen harhaan osuvalta. Juuri maksimointioletuksen takia taloudellinen toiminta on ymmärrettävää.⁴

Toinen ja mahdollisesti tärkeämpi rationaalisuusoletuksen etu on, että se mahdollistaa peliteorian käytön yhteisöjen toiminnan tutkimuksessa. Peliteoria on formaali kieli, jonka keskeinen ominaisuus on sisäinen ristiriidattomuus. Peliteoreettisen mallin tasapainossa taloudenpitäjien rationaalisuus määrää kiistattomalla tavalla yhteisön käyttäytymisen. Ristiriidattomuudesta johtuen malleja ja niiden ennusteita voidaan analysoida yhteismitallisina ja ymmärrettävin suurein. Malli on taloustieteilijän laboratorio.

Ristiriidattomuutta voidaan perustellusti pitää tieteellisen lähestymistavan tärkeimpänä ominaisuutena. Ilman ristiriidattomuutta keskustelusta katoaa kurinalaisuus; argumentit eivät *merkitse* mitään. Peliteoria muodostaa nimenomaan tästä syystä modernin taloustieteen opillisen ytimen. Ei siksi, että se ennustaisi ihmisten käyttäytymistä poikkeuksellisen hyvin.

Absurdit päätelmät

Kriitikoiden mukaan taloustieteen periaatteet johtavat toisinaan absurdeihin päätelmiin. Olen

⁴ *Eräs luonteva epärationaalisuuden tulkinta on, ettei päätöksentekijä ota huomioon kaikkea hallussaan olevaa informaatiota. Taloudenpitäjän subjektiivisesta näkökulmasta maksimointi on kuitenkin varsin realistinen oletus. Harvoin lienee tehty päätös käytetyn tiedon puitteissa selvästi huonompi kuin jokin toinen vaihtoehto.*

samaa mieltä, mutta minusta näin asioiden pitääkin olla.

Ajatellaan vaikkapa avioliittoinstituutiota. Taloustieteen näkökulmasta avioliitto on tuotantoteknologia, joka saattaa yhteen kaksi komplementaarista tuotantopanosta. Tämä on tietysti totta, kun katsotaan avioliittoa neoklassisen yrityksen teorian näkökulmasta. Harva on kuitenkaan sitä mieltä, että mainittu tuotantoteknologiaominaisuus kuvaa avioliittoinstituutiota tyhjentävästi tai edes sen oleellisilta piirteiltään. Mutta niistä muista avioliiton piirteistä talusteorialla on vain vähän sanottavaa; biologeilla, psykologeilla ja sosiologeilla luultavasti sitäkin enemmän.

Oleellista tässä esimerkissä on, että analyysikoneisto – tässä tapauksessa neoklassinen yrityksen teoria – joka tavoittaa relevantin inhimillisen käyttäytymisen piirteen jossakin asetelmassa – tässä tapauksessa yrityksen kontekstissa – ei välttämättä tee sitä toisessa asetelmassa siitä huolimatta, että analyysikehikkoa voi muodollisesti siihenkin soveltaa. Kaikilla kielillä voidaan nimittäin muotoilla myös mielettömiä lauseita, joilla ei ole kiinnekohtaa todellisuuteen. Kansantaloustieteen kieli ei tässä suhteessa ole poikkeuksellinen.

Tämä pakottaa kysymään millaisten tilanteiden analysointiin taloustiede sopii ja millaisten ei. Kysymykseen ei valitettavasti ole ennalta määrättyä vastausta. Siksi tutkija ei voi siirtää vastuuta tutkimuksensa mielekkyydestä ulkopuoliselle taholle. Hänen on itse määriteltävä, onko ilmiö keskeiseltä luonteeltaan taloudellinen ja onko talusteoreettinen kehikko oikea ilmiön ymmärtämisen kannalta. Koska aina näin ei ole, on arvostelukyky hyvän tutkijan primäärinen ominaisuus.

Perusongelma onkin se, että tutkijat kuten ihmiset yleensä ovat omien ajattelukehikkojen-

sa vankeja. Jos kädessä on vasara, kaikki ongelmat näyttävät nauloilta eli kun on omaksunut jonkin tavan lähestyä ongelmia, mielellään soveltaa sitä kaikkiin kysymyksiin. Taloustieteen imperialismi eli se, että taloustieteen menetelmiä sovelletaan muihin ihmistieteisiin toisinaan epätydyttävien tuloksin, johtuu luultavasti juuri tästä.

Absurdit päätelmät eivät kuitenkaan ole aina osoitus siitä, että taloustieteen kehikkoa käytetään väärin. Ideat eivät nimittäin aina tule parhaiten kommunikoiduksi suoraan. Mieleton väite voi olla merkityksellinen juuri siksi, että se on mieleton.

Kuuluisa esimerkki tästä on Ronald Coasen (1960) teoreema. Teoreema sanoo, että neuvottelukitkasta vapaassa taloudessa päädytään aina tehokkaaseen, hyvinvointia maksimoivaan lopputulokseen. Tämä toteutuu riippumatta siitä, miten omistusoikeudet on jaettu yhteisön jäsenten kesken. Syynä tulokseen on, että rationaaliset taloudenpitäjät jatkavat neuvottelua kunnes jäljelle ei enää jää jakamatonta ylijäämää.

Mutta tehokkuus vaikuttaa absurdilta ajatukselta. On helppo keksiä esimerkkejä asetelmista jotka ovat kaikkien kannalta huonoja; sodat, kalliit oikeudenkäynnit, ilmastonmuutos. Mutta tätä juuri Coase tarkoittikin. Koska tehokkuus on mieleton väite, sen taustaoletukset eivät voi olla korrekkejä. Neuvottelun kitkatelijöiden täytyy siis olla todellisia. Coasen teoreeman tärkeä implikaatio on, että yhteiskunnan täytyy tehdä muutakin kuin turvata omistusoikeudet. Se, miten oikeusjärjestelmä ja hallinto on organisoitu, vaikuttaa hyvinvointiin. Siitä huolimatta, että monet ammattikunnassa uskovat Coasen teoreeman tarkoittavan juuri päinvastaista, hänet palkittiin vuoden 1994 taloustieteen Nobelilla.

Yleisempi johtopäätös on, että väitteitä tai teoreemoja ei aina ole syytä tulkita kirjaimellisesti. Väite voi auttaa meitä ymmärtämään taloudellista todellisuutta vaikka sen oletukset eivät olisikaan kirjaimellisesti tosia. Oleellista on tulkinta. Mallin merkitys riippuu aina kontekstista, jossa se esitetään.

Selittämättömät ilmiöt

Markkinoiden toiminnassa on paljon säännönmukaisuuksia, joita kansantaloustieteen teoria ei selitä. Lienee esimerkiksi selvää, että ihmisten käyttäytymiseen voidaan vaikuttaa mainonnan avulla, mielikuvia manipuloimalla.⁵ Koska rationaalinen päätöksentekijä on immuuni manipuloinnille, on mielikuvamainontaa mahdotonta ymmärtää rationaalisen valinnan maailmassa. Siksi talusteorialla on vain vähän saottavaa mainonnasta tai vaikuttamisesta ylipäätään.

Ovatko taloustieteen metodit väriä, jos taloustiede ei selitä kaikkia taloudellisia ilmiöitä? Ajatus on mielestäni virheellinen. On olemassa vahvoja tieto-opillisia perusteluja sille, että riittävän suuren järjestelmän sisältä ei voida edes approksimoiden selvittää saman järjestelmän kaikkia implikaatioita. Siksi omat mallimme taloudellisesta järjestelmästä ovat väistämättä karkeita yksinkertaistuksia ja myös kyvyttömiä selittämään kaikkia taloudellisia ilmiöitä.

Tämä ei tietenkään vähennä tieteellisen harastuksen arvoa, vaan pakottaa hyväksymään, että eri lähestymistavoilla tavoitetaan erilaisia piirteitä todellisuudesta. Metodologisilla valinnoilla – taloustieteessä ennen kaikkea oletuk-

⁵ *Muussa tapauksessa tuskin 2–3 % Yhdysvaltojen bruttokansantuotteesta kuluisi mainontaan (U.S. Annual Advertising Spending Since 1919).*

silla rationaalisuudesta, tasapainosta, jne. – edistetään keskustelua joistakin ilmiöalueista, mutta samalla väistämättä suljetaan toisia keskustelun ulkopuolelle.

Vaikka tarvitaan monia malleja, teorioita ja lähestymistapoja, niiden ei kuitenkaan tarvitse olla sovittamattomasti erillisiä. Rajapinnan voi myös nähdä tutkimuksen katalyyttinä. On perusteltua pyrkiä ymmärtämään lähestymistapojen välisiä eroja ja yhteyksiä. Mutta vaikka yhteinen maaperä löytyisikin, eri oppialojen ei välttämättä tarvitse sulautua yhteen.⁶ Esimerkiksi taloustieteen ja kognitiotieteen yhteisen perustan määrittäminen ei vaikuttaisi taloustieteen metodeihin ratkaisevasti, koska se ei olisi hyödyllistä taloudellisten ongelmien analysoinnin kannalta. Taloustieteen pääfokus on sen ymmärtämisessä, mitä päätöksenteko implikoi. Kognitiotiede taas selvittää rakenteita, jotka luovat illuusion päätöksenteosta. Kahden monimutkaisen ilmiön niputtaminen ei edistä kummankaan ilmiön tutkimusta.

Relevanssi

Usein väitetään, että talousteoria on epärelevanttia, koska monet sen esittämistä väitteistä – yksilöiden rationaalisuus etunenässä – eivät ole empiirisesti testattavissa. Teoria, joka on mielikuvituksen tuotetta, ei nimittäin voi olla hyödyllisenkään.

Tämä ajatus mielestäni banalisoi taloustiedettä. Talousteoria ei pelkisty taloudellisten ilmiöiden ennustamiseen tai selittämiseen (vaikka toisinaan sekin onnistuu). Paljon tärkeämpää on ilmiöiden *jäsentäminen* ja *ymmär-*

täminen. Tämän kaltainen tieto ei ole empiirisesti koeteltavissa, mutta se on siitä huolimatta relevanttia.

Ajatellaan vaikkapa vapaamatkustusongelmaa, joka syntyy kun yhteinen etu ja yksilöiden etu ovat ristiriidassa. Koska rationaalinen omaa etua tavoitteleva yksilö ei uhraudu yleisen edun nimissä, on seurauksena hyvinvointitappioita. Esimerkkejä ovat mm. yleinen turvallisuus, infrastruktuuri, tutkimustoiminta, koulutus, terveydenhuolto ja siisteys.

Talousteorian näkökulmasta markkinaepäonnistumiset johtuvat tavalla tai toisella vapaamatkustusongelmasta. Vapaamatkustus voidaan nähdä syyksi sille, että taloudellisia instituutioita, esimerkiksi yrityksiä, ylipäätään on olemassa (Holmström 1982). Tämän hypoteesin tulkinta on, että tehokkaat institutionaaliset ratkaisut ovat muita rakenteita pysyvämpiä ja siksi vallitsevia.

Hypoteesin empiirinen testaaminen on kuitenkin hankalaa. Tämä edellyttäisi, että tutkijalla olisi tietoa valintavaihtoehdoista ja tekojen ulkoisvaikutuksista sekä instituution puitteissa että ilman sitä. Paitsi että instituutiot ovat usein ainutkertaisia, eikä dataa vaihtoehtoisesta maailmasta ole, ongelmia aiheuttaa ulkoisvaikutusten mittaaminen. Ne kun eivät määritelmällisesti ole yksilön omien tekojen seurauksia, eivätkä siis havaittavissa paljastettujen preferenssien periaatteen nojalla. Voimmekin yleensä vain arvailla ”luonnollisilta” tuntuvin lisäoletuksin, milloin vapaamatkustusongelma konkretisoi-tuu.

Se, että vapaamatkustukseen perustuvaa instituutioiden teoriaa ei voi testata, ei tee teoriasta merkityksetöntä. Pragmaattiselta kannalta ehkäpä hyödyllisintä on kyetä arvioimaan (lisäoletuksin), milloin uusia taloudellisia instituutioita tulisi perustaa, millaisia rakenteita

⁶ Tämä ei ole kiistaton näkökanta. Gul ja Pesendorfer (2008) ovat kanssani samaa mieltä, mutta esim. Gintis (2006) ja Camerer et al. (2005) edustavat vastakkaista kantaa.

niillä tulisi olla ja miten niiden tulisi sopeutua ympäristön muutoksiin. Tuoreita esimerkkejä institutionaalisen intervention tarpeesta ovat pankkikriisi ja ilmastonmuutos, joissa pohjimiltaan on kysymys vapaamatkustusongelmasta. Instituutioiden muotoilu näissä tilanteissa on haastavaa, koska päätöksiä tehdään eri tasoilla ja ne edellyttävät suurten ihmisjoukkojen sitouttamista. Talusteorian avulla voidaan kuitenkin saada selvyyttä siihen, miten kannustinrakenteet tulee kytkeä toisiinsa.

Yhteenveto

Yhteenvetona totean, että talusteorian ei tarvitse kuvata taloudellista toimintaa realistisesti. Talusteorian ei myöskään tarvitse selittää kaikkea taloudellista toimintaa. Ennen kaikkea taloustieteen ei tarvitse toimia talouspulmien niksipirkkana, joka tarjoaa ratkaisuja ongelmiin ilman päänvaivaa. Sen sijaan taloustieteen tehtävä on käsitteellistää talouden ilmiökenttää ja näyttää, miten sen palaset voidaan asettaa kohdalleen. Keskeinen tavoite on *ymmärtää* inhimillistä valintakäyttäytymistä ja sen seurauksia. Siksi taloustiede nimenomaan *on* ihmistiede.

Koska ulkoapäin annettua yksiselitteistä sääntöä ei ole sille, mikä on hyvää taloustiedettä ja mikä ei, edellyttää laadukas tutkimus arvostelukykyä ja vastuuntuntoa. Koska yksittäisten tutkija on aina oman näkemyksensä vanki,

tarvitaan myös tieteellistä keskustelua. Taloustiede onkin ennen muuta keskustelua. Olen optimistinen, että viimeisen sanan sanoo järjen ääni. □

Kirjallisuus

- Binmore, K. (2005), "Economic Man – or Straw Man?", *Behavioral and Brain Sciences* 28: 817–818.
- Camerer, C., Loewenstein, G. ja Rabin, M. (2004), "Behavioral Economics: Past Present and Future", teoksessa Camerer, C. et al. (toim.), *Advances in Behavioral Economics*, Princeton University Press.
- Coase, R. (1960), "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics* 3: 1–44.
- Gul, F. ja Pesendorfer, W. (2008), "The Case for Mindless Economics", teoksessa Caplin, A. ja Schotter, A. (toim.), *Foundations of Positive and Normative Economics*, Oxford University Press.
- Gintis, H. (2006), "A Framework for the Integration of the Behavioral Sciences", *Behavioral and Brain Sciences* 30: 1–61.
- Hausman, D. (2003), "Philosophy of Economics", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/economics/>.
- Holmström, H. (1982), "Moral Hazard in Teams", *Bell Journal of Economics* 13: 324–340.
- Rubinstein, A. (2006), "Dilemmas of An Economic Theorist", *Econometrica* 74: 865–883.
- U.S. Annual Advertising Spending Since 1919, <http://www.galbithink.org/ad-spending.htm>.